

A „NAGYPALÓC“ EMLÉKEZETÉRE

AZ IRONAK két élete van. Az egyik a halál előtti élete, viszontagságai, küzdelmei, amelyről ritkán mondhatja el, hogy boldog élet. Második élete, mely Mikszáth szerint is sokkal fontosabb és jelentősebb az elsónél, az író túlélő műveinek a sorsa. 1910-ben a még élő író előtt hódolt az ország, az első élete alkonyán. Most félszázad múltán, a második életét élő író előtt hódol a magyar nép, írói utóéletének egyre felfelé ívelő pályáján. Igaz Mikszáth erről az utóéletéről bizonyos rá jellemző keserű nevetéssel lemondott. Hongoztatta, hogy csak mondják el róla életében mindazt a szépet és jót, amit halála utánra tartogatnának. Sőt gúnyosan azt is hozzátette, hogy legcélszerűbb lenne a koszorú megváltást előre elszámolni. Ugyanakkor meg vagyok róla győződve, hogy ha láthatná műveinek utóéletét, és nemcsak egy szűk réteg, hanem az egész magyar nép megbecsülését és szeretetét érezné, akkor valóban, fenntartás nélkül mondhatná magát boldognak.

Írói jubileumának ünneplőihez szólva az író külön melegséggel fordult szeretett megyéjéhez, Nógrád vármegyéhez, mely — ahogy mondani szokták — a maga módján ki is tett magáért. Mint ahogy kitett magáért az egész úri Magyarország, ugyancsak a maga módján. A nemzet ajándékaiként investálták az író a kis horpácsi uradalomba. A baj csak ott volt, hogy az egész ötlet Mikszáth agyában fogamzott meg, ő vásárolta magának a birtokot művei jubileumi kiadásának jövedelméből. Mint fia feljegyezte róla: «Ugy vélte, az országnak szerez vele örömet, ha így tünteti fel». Egy igaz magyar lélek ámitó, szép hazugsága volt tehát az egész «nemzet ajándéka» legenda. Valójában Mikszáth akarta megajándékozni a nemzetét a nagyszívűség boldog hitével. Az ilyen ajándékozásba pedig az úri Magyarország mindig szívesen benne volt, mert nem került semmibe.

A mostani nemzet nem ilyen úri huncutságos talmi fénnel adózik a nagy író emlékének, hanem a maga egyszerű, de tartalmas módján.

MIKOR AZT A MEGTISZTELŐ

* Balassagyarmat Városi Tanácsának ünnepi ülésén elhangzott megemlékezés.

megbízást kaptam, hogy Mikszáthról emlékezzem meg, először könnyűnek tűnt a feladat. Mikor azonban mondani valómat rendezgetni kezdtem, akkor döböntem rá a nehézségre. Könnyű egy ilyen megemlékezésnek elejét megtalálni, de nehéz a végét. Ezért nem vállalkozhatom arra, hogy Mikszáth életét és műveit longum et late pertraktáljam. Helyette inkább egyes problémákat fogok felvetni és Mikszáthot magát fogom beszélgetni, én inkább csak kérdezek. Azért tartom ezt a legmegfelelőbb eljárásnak, mert igaz, Mikszáth kora, a maga problémáival már bevonult a történelembe, de a magyar fejlődés nagyobb szegyenére nem olyan régen, csak 15 éve. És elég nagy hibánk nekünk, hogy gyorsan felejtünk. Pedig a jelen problémáink, harcaink közepette jó néha emlékezni, hogy mi volt itt régen. Mikszáth írja Wekerléről, hogy mindig megtartott a pártjában néhány idejétmúlta embert, mint ő mondja, egy-két miséző arisztokratát, hogy legyen kin lemérni, mennyit haladtak előre. Hát valahogy így képzelem én el a múlt megidézését Mikszáth által, hogy lemérjük, mitől szabadultunk fel és meg, és ha akad még néhány probléma, néhány idejétmúlt gondolat egyes emberek begyepesedett gondolkodásmódjában, megrögzött előítéletében, melyről kislül, hogy Mikszáth még sem egészen nyitott kapukat döngtet, akkor ez a visszaemlékezés annál hasznosabb lesz. És jó néha megidézni ilyen «pártonkívüli» tanút a múltra vonatkozólag, hogy lásák egyes előítélkezők, hogy nem kommunista propaganda, csak a múlt elitélése, hanem történelmi valóság, melyet a világos fejű emberek már akkor is úgy láttak. Itt azt látjuk majd, hogy nem brossurák sommás értékelései, hanem a korban benne élő, a kor hivatalos Magyarországhoz tartozó ember vallomásai olvassák a kor fejére és esetleg még a mai kor egyes embereinek a fejére is elmarasztaló ítéletüket.

Minden író megértésénél alapvető fontosságú az a kérdés, hogy hogyan viszonyult saját mesterségéhez, miben látta mint író a saját feladatát és miben látta általában az irodalom feadatát. Ezt

szakmai tolvajnyelven úgy fogalmazzuk hogy mi volt az író arc poeticája. Kérdezzük meg hát Mikszáthot először ebben a kérdésben. Először is le kell szögez-nünk, hogy erről nem valami bőven nyilatkozik. Olyan volt, mint a jó szak munkás, aki szívesebben dolgozik, mint filozófál a mesterségéről. Néhány meg jegyzése azonban van, melyből egyértel műen kiolvashatjuk álláspontját. Először is még feleségének írja: «Teljes érte lemben a nyilvános közélet embere akartam lenni és leszek is». — Másrészt pedig író akart lenni, lett is. A kettőt tehát: a közélet embere és az író fo galmát elválaszthatatlan egységben látja Tanulságos ez az álláspont még ma is nagyon sok irodalmarkodónak, aki írói tevékenységét bizonyos közéleten kívül funkciónak fogja fel és gyakorolja. Nem így Mikszáth! Ő sóvárova emlékezett vissza azokra az időkre. 48-ra — mikor a politika és az irodalom ugyanazon tűz ben sült. — Eszményképeként Petőfiéket tartja, akiknél az irodalom és a haladó politikai álláspont megvolt: — Az akkori ifjú írók nemcsak témákat hajszoltak, nemcsak ott forrt, ott alakult egy mo dernebb, szabadabb Magyarország. Nem fülemilék és verebek voltak a derék fiúk, akik a fák lombján csiripelnek, hanem daloló munkások, akik gyomlá lnak alatta és fattyúhajtásait nyesegetik. — Ezek a megnyilatkozások azt hiszem ma is időszerűek és nem egy írónk szá mára megszívlelendők. De tanulhat belőle minden fanyalgó olvasó is, aki csak a politikamentes irodalomért lelkesedik. Igazi nagy írónál az irodalom soha nem volt politikamentes, ez pedig, aki elv szerűen politikamentes irodalmat folytat, még ha szubjektíve politikai rossz szán dék nélkül is teszi, az tervszerűen a reakció oldalán politizál.

A KÖVETKEZŐKBEN térjünk rá a korra vonatkozó kérdésekre. Mikszáth írói működése a XIX. század utolsó ne gyedére esik. Révai József plasztikus meghatározása szerint ez a kor politikai vákuum, politikai légüres tér korszaka. Mit jelent ez? Azt, hogy 1848-49 eszméi már nem hatnak elemi erővel és általá nosan. A haladás új erői, a XX. század elején előretörő forradalmi eszmék pedig még nem érik el íróinkat. Szokás ezt a kort feudálkapitalizmusnak, vagy Ady kedvelt szavával élve «úri Magyarországnak» is nevezni. A kiegyezés óta lénye-

gében kapitalizmus van Magyarországon, de ugyanakkor erős feudális maradvá nyok élnek tovább, elsősorban a nagy birtokrendszer és az arisztokrácia, főleg a főpapság erős politikai befolyása.

Nézzük meg most ennek az úri Magyarországnak társadalmi körképét úgy, ahogy Mikszáth megrajzolta. Az ő művei állnak eleven példatárként ren delkezésünkre, ha a marxista tudomá nyos történetíráshoz illusztrációkat ke reszünk. A társadalmi ranglétra tetején az arisztokrácia áll. Számbelileg nem nagy, de minden hatalom és a hatalom mal való minden visszaélési lehetősége a kezében van. A kiegyezés az ő műve volt, az ő kiegyezése az osztrák nagybur zsoáziával a magyar nép bőrére. Ennek az arisztokráciának az elitelésében Mik száth nem ismert tréfát. Így írt róluk: — A nép érzi, miszerint ez egy kaszt, mely összetart, mely bele nem olvad a nem zettestbe, s mégis uralkodik a nemzet felett; egy kaszt, mely büntetlenül tesz mindent, mely mikor ős javait eltéko zolta, zsíros hivatalokban és nagyszabású geschäftekkal szipolyozza a nemzetet. Egy kaszt, mely minden kormányt támogat, amelyet minden kormány támogat. — Újra fel szeretném hívni a figyelmet rá, hogy ez nem ma készült kiértékelés, ez egy kortárs, egy szemtanú, egy élesszemű szemtanú kísértetiesen találó megállapí tása.

Egy másik helyütt példával is illusz trálja az arisztokrácia vérlázító hazafiát lanságát: miért golyózza ki a magnás kaszinó Festetich Sándor grótot? — tessz fel a kérdést. Nem azért, mert muszka vezető volt, nem azért, mert egy elesett honvédtiszt testét megrugdosta az orosz csapatok szemeláttára, — hanem azért,, mert mikor tettéért egy orosz tiszt fel pofozta, nem provokálta az illetőt; ki is mondja a szentenciát: a magnás kaszinó gondolkodása hazafiátlan és erkölcstelen.

Hogy milyen volt ez a kor arisztokrá ciája, azt ma már mindnyájan úgy látjuk, de közel száz éve más szellemek fujdogál tak Hunniában. Ilyesmit akkor meglátni és nemcsak meglátni, hanem világgá ki áítani, nagyon bátor politikai tett volt. És a fiatal Mikszáth, a szegedi kis újság író ezt megtette, volt hozzá világos lá tása és volt hozzá politikai bátorsága. Ezért tekintünk mi rá olyan megkülönb öztett tisztelettel az írók közül. De hagyjuk az arisztokráciát, bár nem te hetem meg, hogy legalább meg ne em-

lítsem a nagy Mikszáth regények nyitányát: Beszterce ostromát, amelyben már nem az újságírói szenvedély, hanem a realista regényíró széles látóköre tipizálja az egyes kirívó eseteket egy egész társadalmi réteg körtörténetévé. Csak a főhős jellemzését hadd iktassam ide Mikszáth tollából:

«István grófnak volt esze, de nem sok, ambíciója is volt, de sok; szerepelni akart mindenáron, de látta, hogy minokos ember nem szerepelhet, megpróbálta tehát mint bolond ember. Ebben igen sok ráció van. Nálunk a buták és okos emberek egyaránt akarnak szerepelni. István gróf a hálásabb tέρre vetette magát, Beállott bolondnak. S itt gyönyörűen hagyták nagyra nőni».

Igy gondolkodott Mikszáth az arisztokratákról 80 évvel ezelőtt, pedig én magam is ismerek embereket, jámbor polgárokat, akik még ma is extázisba esnek egy báró, vagy gróf pusztá nevé hallatára. Azt hiszem nem kétséges, hogy kinek van tanulnivalója a másiktól.

Ha igaz az, hogy a fejtől bűdösödik a hal, akkor nem nagy reménytel tekinthetünk a többi rétegre sem, mely az arisztokráciával érintésközélen élte életét a társadalmi ranglétrán. És a közmondás valóban érvényes, mert a romlott, felelőtlen arisztokrácia mellett egy még romlottabb réteg élte még parazitább életét: a dzsentri. Ez az a réteg, melyet Mikszáth a legplastikusabban állít elének műveiben. Valaha szépen startolt a középbirtokos nemesség, valódi vezető osztály volt egy darabig, 48 előtt, az úgynevezett reformkorban. Kölcsey, Vörösmarty kerültek ki a soraikból. Mi tette képessé őket erre? Az, hogy átmenetileg a haladás oldalára álltak, küzdöttek az ország polgárosodásáért. Persze megvoltak ennek a haladásnak a maga ellentmondásai, hiszen nemesi réteg soha nem teheti magáévá maradéktalanul a polgárosodás gondolatát, mert egyszerűen szólva vágja a fát maga alatt. Nyesegetésben még csak benne volt ez a csoport, de radikális megoldásoktól, mely elé 48-49 állította őket, visszatorpantak. Nem olyan lovat akartak ők, amilyenre Petőfi meg a többi következő forradalmár akarta őket ültetni. Ez a megtorpanás nemesi voltak korlátaiból, mely sok egyéni korlátozottsággal is párosult, természetesen következik. Ami azonban 48 után, a század második felében történik velük, az már a történelem

vaslogikájának a folyamánya. Idejélmúlt réteg voltak már 48 előtt is, de akkor a haladással kötötték össze szekerüket, ezért nagy és dicső tettek voltak képesek. 48 után majd különösen 67 után leváltak a haladás vérkeringéséről, így mesterségesen küszöbölték ki magukat az életből. Önálló létjogosultságuk nem volt, ezért a haladás vonatáról leválva szükségszerűen más kéz után kapkodtak, ez pedig a reakció keze volt: az arisztokrácia, majd a bankokrácia keze. És a dzsentri, a régi haladó középnyemes most már nem is szövetségese, hanem kiszolgálója, mondjuk ki kereken, szolgája lett az arisztokráciának, a banktőkének. Ez természetes, hiszen mikor levált a haladás irányvonaláról, elfogadta a feudális ranglétrát. Ezen a létrán viszont nagyon kisfű volt az arisztokrácia mellett, akár nevének fényessége, akár birtokának nagysága szempontjából. Előállt az a furcsa, de természetes helyzet, hogy még szembenállt az arisztokráciával, addig az is egyenrangú félként kezelte és tisztelte. Mikor behódolt neki, akkor pedig besorolta alattvalói, «szolgakaszárnai» közé. Az arisztokrácia keze nem szövetségesi jobb, hanem alamizsnát osztó, koncot dobó kéz volt a gyengébb, a tchetlenebb pályatársnak.

A dzsentri tehát élősködő parazitává vált. Élősködött az arisztokrácia és bankokrácia oldalán, akik benne látták népellenes politikájuk tömegbázisát. Flósködött nagy elődeinek, a reformkor haladó nemességének eszméin, de mindez az élősködés, az egyszerű nép nyakán való parazita tengő életét jelentette. Ezzel a réteggel szemben élesedik ki Mikszáth szatirája és válik a legkeserűbbé. — Pusztul a dzsentri, vége van, elvész a középosztály. Oda a nemesi vármegye, de hát, amint van, úgy van. Késő már a dzsentrit, a vármegyét siratni, hát inkább keressük meg benne a nevetnivalót. — vezet be mintegy Mikszáth a dzsentri haláltáncáról írt művei sorozatát. Ezekben szakad el a Jókai-féle hamis, idealizált nemesség ábrázolásától, találja meg saját hangját: a szatiráét. Azt a hangot, amellyel az idejélmúlt osztályoktól, korhadó intézményektől vesz búcsút a történelem. Úgy ahogy Marx azt iránymutatóan megjegyyezte — «Az emberiség vidáman válják meg múltjától». Nem ál! módban ezt a folyamatot részletesen elemezni, hiszen ahhoz a Két választástól a Noszty fiúig sorra kellene elemeznem a

nagy Mikszáth regények egész sorát Helyette egy kis példát állítok ide, pár soros idézetet, melyben azonban őrzésem szerint benne van az egész dzsentri történet. Bilinszky, a Ne okoskodj Pista Bilinszkyje, egy félkező dzsentri, akinek kiskorában korában egy dühös ártány leharapta a jobbkezét. Erről írja Mikszáth: — E szerencsétlen ártány egyébiránt az idők folyamán csodálatos metamorphozison ment keresztül. Úgy szerepelt, mint egy osztrák draganyos, ki egy ütközet hevében lenyisszantotta Bilinszky hősi jobbját. Ezen az alapon lett Bilinszky a honvédegylet egyik alelnöke. A tósztokban a szabadságharc dicső rokarkartja, a követválasztáson nagy kortes, s a polgári életben kataszteri igazgató. — Ennek a kis idézetnek minden szava lényeges, minden szava tipikus és reveláló erővel mutatja a nagy eszméken elősködő dzsentri parazitizmus minden lényeges vonását.

ENNEL A KET RETEGNEL az arisztokráciánál és a dzsentrinél hosszabban el kellett időznöm, mert ezek voltak a hivatalos Magyarország, ezek csinálták a kor hivatalos politikáját. A polgárság mellettük mint önálló tényező nem is szerepelt. Urhatnám, dzsentrit utánzó, gerinctelen réteg volt. Mikszáth megvetőleg idézi egy egyetemi tanár patetikus nyilatkozatát, mint tipikus polgári magatartást: — Uráim, a legnagyobb kitüntetés ért. amely embert érhet, a király magyar nemessé nevezett ki. — Ebből elképzelhetjük, milyen lehetett az a polgárság, mely számára vágyai netovábbja a nemessé levés volt. Mikszáth idézte erre vonatkozólag: — Lehetetlenség ma demokráciáról beszélni. A hivatalos lap sűrűn hozza a megvagyonosodott polgárok gróffá és báróvá történt kinevezéseit, ami valjuk meg őszintén nagy abszurdum. Itt a liberalizmus nehézküzdelmé az arisztokráciával. Micsoda boldogság hát, hogy táborunkból koronként áttesszük a legtöbb erőt összeszedett harcosainkat az ellenfélhez, hogy fiainknak is legyen kívül harcolnia. — Ilyen társadalmi osztályoktól nem is lehetne más politikát elvárni. Amilyen volt a dzsentri, olyan a liberalizmus, a Tiszapárt hivatalos ideológiája, a programmá tett következetes tézise volt: a nép következetes elnyomása, kizsákmányolása. Negyven évig csinálta ez a párt Magyarország történelmét, 10-i mint Deák-párt, azután 30-ig mint Szabadelvű párt. Mikszáth, bár maga is

ehhez a párthoz tartozott, mégis keserű ironiával így ír róla: — Ez a szabadelvű elnevezés is olyan elmaradt szó, mint a tollkés neve a bicskanak, mert azzal is mindent faragnak, csak éppen tollat nem. Csak hogy a politikában nem minden valótlanúság riasztó. Hiszen a Haladópart is mindent csinál, csak éppen nem halad. —

Mikszáth műveiből általában hiányzott az indulatok forrósága, de a gyűlölet heve csaknem mindig metsző gunnyá formálta szavait, mikor a feudalizmus két legszembeötlőbb maradványáról: az arisztokráciáról és a klerikális reakcióról szólt. Arisztokráciáról már ismertetem a véleményét, most még a klerikális reakcióról kell pár szót mondanom, hogy teljes legyen a kor úri Magyarországról rajzolt körkép. A Különös Házasság c. regénye hatalmas vádirat az arisztokráciával, az uralkodó házzal, a külföldi reakcióval összeszövetkezett klérus sötét erőiről, mely a maga céljait szemelött tartva kíméletlenül tapos az emberek legszentebb magánéletébe, egyéni szerelmébe, boldogságába. Ez a vádirat azonban elég ismert ahhoz, hogy nem kell részletesebben elemezni. Helyette engedjék meg, hogy híven követett módszeremhez, Mikszáth egyes műveiből emeljek ki egy-két glosszát, mely lépten-nyomon előfordul nála és öntudatlanul is szuggerálja az olvasót a klérus sötét haladás ellenségének lerázására, sőt majd láthatják többre: általában a vallás béklyóinak lerázására, mert Mikszáth felismeri a vallásosság alapvető szerepét a kizsákmányolás fenntartásában. De hallgassuk talán magát Mikszáthot. Az Új Zrinyiász c. regényének alapötlete az hogy a szigetvári hős s környezete feltámad és megjelenik a századvég közéletében. Zrinyiek feltámadásáról írva Mikszáth a következőket jegyzi meg: «A papoknak pedig kapóra jött ez a téma. Nagy dolog az. Itt az alkalom bebizonyítani, hogy van másvilág, akkor nekik hagyja ezt az egyiket és önekik ez az egy is elég».

IDE AKTATOM BE a kor társadalmáról rajzolt körkép után, hogy hát — é is Mikszáth? Melyik társadalmi réteg írója? És hát mi közze hozzá Nógrádnak? Hallottam ugyanis már olyan véleményt: hogyan ünnepelhetjük Mikszáthot mi a szocialista Magyarország, a szocialista Nógrád megye akkor, mikor éppen az ellen a társadalmi réteg ellen

harcolunk, amelyhez Mikszáth tartozónak vallotta magát, amelynek Mikszáth írója volt: a dzsentri réteg. Hát a megrajzolt kép után azt hiszem erre a kérdésre nagyon könnyű válaszolni. Mikszáth soha nem volt dzsentri réteg írója, mint ahogy évtizedeken át szeretne volna elkönyvelni az irodalomtörténeti köztudat. Nem abból lehet megérteni írói nagyságát, ami a dzsentrihez kötötte, hanem abból, ami elválasztotta tőle. Mikszáth a nemzet írója volt, aki írt a dzsentriről is, de soha nem a dzsentri szemszögéből. Homlokegyenest ellentéte például Herczeg Ferencnek, akit ugyancsak szerettek volna Mikszáth utódként feltüntetni. Pedig Herczeg éppen Mikszáthtal ellentétben a züllő dzsentrირéteg, illetve általában az uralkodó osztály írója volt, aki írt ugyan az egész nemzetről, de mindig csak egy szűk klikk érdekeit tartva szemelőtt. Mikszáthot tehát sem az úri Nógrád megye, sem az alispánok, a főispánok ivadékaí tekinthetik magukénak. Nógrád megye sokkal szélesebb köreinek van köziúts Mikszáth-hoz és ez megint nem célzatos beállítás. Hallgassuk meg mit mond maga Mikszáth a már többször aposztrofált jubileumi beszédében:

«Külön szeretnék szólni az én szeretett vármegyémhez, Nógrád vármegyéhez. Külön szeretnék szólni hozzá, hogy elmondjam: csak nappal vagyok tőle elválva: amint testi szemeimet lehúnyom, otthon vagyok, ott vagyok köztiük. És ha elgondolom, hogy a halál is csak álom, és elsődleges értesülések szerint a másvilágon az angyalok kara zeng, hát elfog a szomorúság, hogy mit ér. ha nem a karancssági erdők zúgnak ehelyett.»

Láthatjuk ebből az idézetből is, hogy ha szülföldjére gondolt, nem a dzsentrikúriák, a borgözös kártyacsata-terek jutottak eszébe, hanem a föld, a görbe ország, ahol a pogány Filcsikek, a Bede Annák, s Lapajok éltek, egyszóval a jó palócok, a nép. Ezt jelentette számára Nógrád megye és ez nem kevés. Mert úgy igaz, hogy kevés írónknál játszott olyan szerepet a szülföld, mint nála. Nemcsak kiejtése palócok melléközőngéjén lehetett érezni élete végéig: Nógrádban töltött gyermekéveket, írásában is mindig kísértették a görbe ország tájai, emberei. A szülföld dallamát lehetett hallani műveiből: népiességének egyik megjelenési formája volt ez. Ezt

a világot vitte ő magával; a nép világot, a nép szemléletét, erkölcsi fennkölt-ségét. Hiszen leveleiből tudjuk, hogy Balasagyarmatról szinte menekül. Egy ideig esküdt volt a megyénéél, azután ügyvédi irodájában dolgozott, de mind-ézt csak szülei kívánságára. Leveleiből tüzel az elégedetlenség a zsiros megye arisztokrácia és a dzsentri, «a paraszt-urhatnámság» torz alakjai ellen. Humora éppen ezek elleni elégedetlenségéből támad fel, mint védekezés. Annyi köze van hát Mikszáth-hoz a megyei dzsentrinek, mint a Salk vaccinának a gyermekparalízis kórokozóihoz.

Ilyen irodalomélet és gyakorlat mellett megérthetjük, hogy Mikszáth nem állt állandóan minden réteg szemében a közkedveltség tetőpontján. Nem egyszer érte őt tamadás azok részéről, akikről lerántotta a leplet. Például egy alkalommal megtámadták őt parlamenti karcolataiért. Szemére hányták, hogy kedvezőtlen színbén tünteti fel a képviselők és általában az egész «Tisztelt Ház», az országgyűlés életét és működését. Mikszáth gúnyosan írja válaszában: «Amit én látok, azt én úgy látom, nagyon természetes, hogy a végre nem kérhetek kölcsön az akadémiától szemeket». Mondanom sem kell, ma már tárgyilagosan megítélhetjük: az ő szeme látott jól. A «Tisztelt Ház», meg az «Uri Magyarország» egyéb intézményeit figyelve ösztönösen is meglátta Mikszáth azt a törvényt, amely ott hat minden idejétműlt társadadlom, minden korhadó intézmény mélyén: a látszat mást mutat, mint a lényeg, nem esik egybe a szó és a tett, hazugság közt élnek az emberek.

Csakhat az a hazugság nem rajong érte, ha leleplezik, azért nem is volt Mikszáth a maga korában széles körben népszerű. Engedjék meg, hogy egy-egy Mikszáthtól megörökített anekdotával jelezem, mit is jelentett Mikszáth, mint «ismert író» az előbb felsorolt rétegek számára. Kezdjük az arisztokráciával. Egy gróf felesége új angol könyveket rendelt. Külön megkérte férjét, hogy vegye fel annak az ismeretlen írónak a műveit, aki a legutóbbi szállítmányban szereplő St. Peter's Umbrella című regényt írta.

A gróf felnevetett: «Hisz ez Mikszáth!» — Igen, igen! — «De hiszen az nem angol író». — Hát ki? Honnan tudná maga? «Hiszen ismerem. Képviselő-társam. Mindennap találkozom vele a

klubban». — Úgy? Nem tudtam. Akkor hát hagyjuk ki.

Ilyen volt a legfelsőbb réteg, az arisztokraciák műveltsége.

Egy másik jellemző történet: Vidéken járva bemutatottak egy dzsentrinek. — Igen, igen, mondja tudósa — emlékszem, olvastam a nevét. Hol is csak? — türelmetlenül, mohón keresgélte emlékei közt, egy párszor megütögette tenyerével a homlokát. Végre vidáman kurjantott: — Ahá, emlékszem, már hol olvastam a nevét... A Függelékben volt, hogy egy forintot adott a götzl kardjára. A kulturálatlanság egyik garancia védjegye a dzsentrinek.

Persze a szellemi tunyaság szomszédságában ott tanyázott a polgár világ részéről a nyegle sznobizmus, a külföldmánia. Ő maga írja egy helyen fájdalmas gúnnyal, hogy az akkori Magyarországon a francia Ohnet-nek, egy közepes Courth's...ahler-féle jelenségnek egy-egy érzelmes, szentimentális regényéből több fogyott el évenként, mint az egész magyar szépirodalomból.

Ebben a kulturális légkörben kellett megívnia Mikszáthnak a maga harcát a közönnel, az értetlenséggel és nyilt ellenséggel szemben. Mint már említettem, az országban lényegében kapitalizmus volt. Nöttek a budapesti házasorok, nőttek a tőkés vagyonok. De ugyanakkor ritkán ment tönkre és kallódott el annyi szép tehetség, mint akkoriban. A nevek hosszú sorát lehetne idézni; félbemaradt, kisiklott, öngyilkosságba, nyomorba, vagy züllésbe futó életeket, amelyekből csak egy-két sokat ígérő mű jelzi, hogy mit vesztett bennük a nemzet.

Az emberben önkénytelenül is felvetődik a kérdés, mi őrizte meg Mikszáthot az ő sorsuktól? Nemcsak izmosabb tehetsége: kétségtelenül az is, de azon túlmenően: a nagyobb akaraterő, az erősebb hivatástudat, a szilárdabb jellem, s mindezek alapja: a nemzet nagy céljaival való szorosabb összefonottság, a hivatalos nemzethez nem tartozó, de Mikszáth néppel való szorosabb kapcsolat. Hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban hogyan érzett Mikszáth, megint egy jellemző történetével szeretnék válaszolni. Egyszer egy fürdőhelyen nyaraltában egy magyar szakácsnő, egy egyszerű parasztnő megbetegedett és az ágyat kellett őrfiznie. Hogy a kényserpihenő unalmát enyhítse, Mikszáth odaadta neki egyik frissen megjelent művét olvasni. A sza-

kácsnő elolvast belőle néhány mondatot, elmosolyodik és odaszól Mikszáthnak: «A tekintetes úr csufot tesz velem, — mondja kedveskedő hangon. — Hogy, hogy, kérdzem meglepetve. — Ugyan menjen. Hisz ilyet én is tudok írni. — Olyan természetesnek látszott neki az elvadásom, hogy nem is tartotta könyvnek» Az egész, bájos megkapó jelenetet pedig ezekkel a szavakkal fejezi be az író: «Amióta ezt a kritikát hallottam, úgy vagyok vele, mint a muszka, aki megkapja a szt. Anna rendet — a többi rend (a többi kritika) azontul nem érdekli».

Természetesen a nép, amely — mint ez a példa is mutatja — szerette és megértette volna Mikszáth művészetét, ebben az időben nem számított irodalmi közönségnek. Ezekhez a tömegekhez könyv nem jutott el. Hogy az előbbi eset bekövetkezhesék, ahhoz a legnagyobb magyar író közvetlen környezetéhez kellett tartoznia, plusz a lábát kellett eltörnie a szakácsnőnek, hogy könyv, magyar könyv és éppen Mikszáth regény kerüljön a kezébe.

AZ EDDIG MEGRAJZOLT kép alapján viszont ösztönösen felvetődik a kérdés: miként lehet, hogy Mikszáth mégis viszonylagos népszerűségnek örvendett, különösen Jókai halála után a magyar irodalmi közvéleményben. Igen komplex oksorozat eredményeként alakult ki ez az irodalmi közvélemény. Először kezdjük a legegyszerűbbel: nem a magyar kritikusoktól, hanem Mikszáth egyes regényei szinte minden átmenet nélkül olyan népszerűek lettek az egész országban. Az igazság az, hogy Mikszáth külföldi sikerei hatottak vissza a magyar közvéleményre. Mikszáth nagy keserűséggel és gúnnyal írja egy helyen, hogy a magyarság számára írott könyvei csak külföldi protekcióval jutottak el azokhoz, akiknek címezte őket. Mikor Apponyi Albert és Kossuth Ferenc Amerikában jártak, megdöbbenéssel tapasztalták, hogy az amerikai közvélemény, beleértve a vezető politikusokat is, jóformán semmit sem tudnak Magyarországról. Viszont az Egyesült Államok akkori elnöke, Theodor Roosevelt, amikor hosszas huza-vona után fogadta a két magyar politikust, nem Magyarországról beszélt velük, hanem Mikszáthról, s Szent Péter esernyőjéről — a legnagyobb elragadtatás hangján. Ehhez járult néhány Mikszáth regény német és olaszországi visszhangja. Ezek voltak az előkészítői a

Mikszáth sikereknek a hazai közvéleményben.

Ezek hatására kezd el többek között a császári kabinet érdeklődni a magyar belügyminisztériumnál. Ezt is keserű gúnnyal meséli el Mikszáth, mint egyik írói eredményét. Megkérdezte a bécsi kabinet a magyar belügyminisztériumtól, hogy létezik-e Magyarországon egy Mikszáth nevű ember, s ha igen, mivel foglalkozik, s ha foglalkozik valamivel, milyen politikai beállítottságú. Es ezután már Mikszáthnak is sok volt ez, már az ő rendkívül loyális galambepéjét is dühbe gurította és nyíltan és kereken megírta véleményét a királyról. Először elvileg szögezte le, hogy nincs olyan király, aki naggyá tehetne egy író, de volt már rá sok példa, hogy egy író halhatatlanná tett egy királyt. A király (az író szempontjából) csak egy olvasó. Két más olvasó, legyen az segédkönyvelő, vagy kisegítő pincér, az író szempontjából kétszer annyit jelent, mint egy király. És a végén személyesre fordítja a dolgot, abból kiindulva, hogy Roosevelt ismeri és szereti egy magyar író műveit, Ferenc Józsefnek pedig fogalma sincs róla, hogy egyáltalán létezik, végre egyértelműen leszögezte: természetellenes dolog az, hogy Magyarország királya idegen, nem szereti kultúránkat, sőt nem is ismeri azt.

Mikszáth népszerűségének másik összetevője: a mikszáthi életmű alkotói Egyszerre mutat rá Mikszáth nagyságára és korlátaira, a Mikszáth stílus bizonyos félreérthető kettőségre. Ennek a lényegét is egy Mikszáth megjegyzéssel szeretném értékelteni — O írja, hogy már maga sem tudja hányadán áll. Egy francia szocialista lap azért közli karcolatait, mert leleplezi és elítéli az uralkodó osztályt, a nemességet. Egy német reakciós lap pedig azért közli ugyanazt, mert nemességet dicsőíti benne. — Hol hát az igazság? Ott, hogy Mikszáth meglátta az igazságot, meg is írta azt, de hangja nem keményedett mindig egyértelműen elítélővé. Volt benne, különösen korábbi műveiben bizonyos megbocsátó elnézés, az elítélt társadalmi rétegekkel szemben, amelyet főleg a hazai korlátoltság félreérthetett. Egy példán próbálom ezt érzékeltetni: Beszterce ostroma c. regény, melyet már említettem, keserű, leleplező szatíra volt az arisztokráciáról, nagyobb felháborodást még sem okozott. Miért? Mert az illetékesek elég korlátoltak voltak ahhoz, hogy egyszeri

esetet lássanak benne és nem vonatkoztatták magukra is a szatíra élet. Hiszen ők nem hadjáratokra, lovagi tornákra, meg cirksuzi műlovarnókra dobálták el a nép verejtékéből kizsákmányolt namutjövödelmüket, hanem a tőzsdei spekulációra, löversenyre és bécsi operett-primadonnákra és szubrettekre. Nem sok dzsentrinek harapta le az ártány gyermekkorában a kezét és dicsekedett azután ezzel, mint 48-as haditénnyel, ezért nem is vette magára a mikszáthi szatírákat. Összefoglalva tehát Mikszáth figuráiban érdekes egyszeri alakokat és eseményeket láttak: különös grófokat, hőbortos dzsentrieket, különös házasságokat, — nem vették észre, mert nem akarták észrevenni, hiszen kényelmetlen volt számukra, hogy Mikszáth alakjai típusok, eseményei tipikusak, hogy nemcsak Pongrác gróf, Belinszky dzsentri és Szucsinka plébanos, hanem az egész arisztokrácia, az egész dzsentri réteg, az egész klerikális reakció fölött csattan a mikszáthi szatíra ostora. Ebben a félreértésben szerepet játszik az önérdekből fakadó korlátoltság, de szerepet játszanak Mikszáth bizonyos írói korlátai is. Az, hogy látván a történelmi Magyarország pusztulását, nem látta meg azt az új osztályt, amelyben a jövő záloga van. A történelmi osztályok pusztulásából az egész nemzet pusztulásának víziója rémlett fel előtte. Érthető hogy ettől a keserű látomástól bizony magát is olvasóit is kímélni akarta.

Élete végén jelentkező népszerűségének volt még egy harmadik összetevője is. Mikszáth magasztalása szervesen beleilleszkedett abba a hadjáratba, amelyet az úri társadalom viselt akkor a készülő forradalom s annak irodalmi vetülete, Ady Endréék új szava, új versei, új új irodalmuk ellen. Mikszáth magasztalása nem utolsó sorban csak ürügy volt a «holnaposok», majd a nyugatosok gyalázására. Szembeötlő irodalmi szélhámosság ez is. Hiszen a hivatalos Magyarország által ünnepeelt Mikszáth lényegileg közelebb állt azokhoz, akikkel szemben akarták fordítani, mintsem azokhoz, akik belékapaszkodtak. Joggal írhatta Ady Endre Mikszáth jubileumakor: — Fontoskodnak körülötte ezer és ezerszámra olyanok is, akik Mikszáth mivoltát még csak nem is sejtik».

Az elmúlt fél évszázad sok mindent tisztázott Mikszáth írói művével kapcsolatban is. A bomlás és újjászületés félszázada volt ez. A Mikszáth által leleplezett

úri felelőtlenség romlásba döntötte az országot, de a nép újjáépítette, megmentette a nemzetet. Eltűnt az urak és a polgárok világa, s az újjászülető élet rendjévé a szocializmus, a régen megalmodott boldogság vált. Mikszáth vádjait igazolta a történelem, de igazolta a mesékben buj-

káló, népi alakokba zárt hitét is: az élet szép, csak a társadalom rontja meg. S Mikszáthnak, «második életében», a talmi csillogás helyett a történelem igazolását hozta és annak a népek szeretetét, megértését, olvasói értékelését, melynek kritikája mindig a legtöbbet adott.

VERSÉNYI GYÖRGY

RADICS ISTVÁN: DIÁKLÁNY